

АТАНАС АТАНАСОВ

**КЛАСИФИКАЦИЯ НА БЕЗЛИЧНИТЕ ПРЕДИКАТИ В
СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

ATANAS ATANASOV

**CLASSIFICATION OF THE IMPERSONAL PREDICATES IN THE
CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE**

(Abstract)

The article presents a brief historical survey of the main opinions about the impersonal constructions in Bulgarian. It also offers a classification of the impersonal predicates, based on several formal criteria: the predicate type – VP (reflexive/non reflexive), AUX + NP, AUX + AdvP, AUX + PP; their combinations with accusative and dative objects; their possibility/impossibility to participate in constructions with explicit subject.

Keywords: syntax, impersonal predicates, pro-drop constructions

Към историята на проблема

В първата част на статията е направен преглед на основните концепции, описващи безличните предикати в българския език. Мненията по въпроса са изключително разнообразни и противоречиви, варират от пълното отричане на съществуването на безлични изречения до причисляването към този тип конструкции на изречения, които имат експлицитно изразен подлог. Поради тази причина не е възможно тук да бъдат разгледани подробно всички становища – представени са само някои от най-утвърдените и значимите с оглед на конкретните задачи на изследването.

Според И. Момчилов безличните глаголи се спрягат само в трето лице единствено число във всички времена (напр. *гърми*), освен в условно наклонение. Към безличните глаголи той отнася и глаголите в „действителен и среден залог“, които се употребяват в 3 л. ед.ч., придружени от „възвратното местоимение“ *се* и кратката дателна форма на личното местоимение (като уточнява, че в този случай „прилагаемото към глагола лице има наклонност към действието или състоянието на глагола“) – *плаче ми се, спи ми се, играе ми се* или кратката винителна форма на личното местоимение

– *мързи ме, боли ме*. Спомагателният глагол *съм*, употребен в 3 л. ед.ч., също образува безлични конструкции в съчетание или с „едно качествено прилагателно име в среден род“ – *нужно е, потребно е, лесно е*, или със съществително име – *срамота е, грях е*, като във втория случай е възможна и употребата на винителна клитика – *срам ме е, страх ме е*. Според И. Момчилов „безличните глаголи (*трябва; нужно е...*) имат понякога логическо подлежаще не лице, а приставено предложение със съюза *да*“ (*трябва да четем*). Той посочва също, че при „безличните глаголи причастията, които са сказуеми, се употребяват в ср.р.“ (*Дъжд валило*) (последният пример може да бъде тълкуван като адмиратив) (Момчилов 1868: 93–95, 112, 119).

Развитието на идеите и описателните модели от ранните български граматика до най-ново време показва и развитието на граматическата мисъл в обяснението на категориалните значения на българския глагол.

А. Т.-Балан разграничава следните типове безлични изречения:

- безлични е-изречения: образувани са от 3 л. ед.ч. на спомагателния глагол *съм* + „прирочници за сложит прирок“ (*добре е*);
- безлични ме-е- и ми-е-изречения: построени са върху е-изречения, разширени с „подрок“ – лично местоимение във винителен падеж (пряко допълнение) или в дателен падеж (непряко допълнение), като се уточнява, че то е „тръпник“ (т.е. приписва му се семантичната роля протопациент¹) (*грижа ме е; срамно ми е*);
- безлични изречения за състояние: построени с „други глаголи в 3 л. ед.ч.“ (*боли*); допускат винителни и дателни допълнения (*сърби ме; мирише ми*);
- безлични се-изречения: образуват се от глагол в 3 л. ед.ч. + възвратното местоимение *се*. Тук глаголът има „значение непреходно, а не възвратно“ (и е глагол за състояние) (*казва се; вижда се*);
- безлични ми-се-изречения: разширени с непряко допълнение безлични се-изречения, като „глаголното действие става за угода или неугода на лицето от местоимението“ (*иска ми се*);
- безлични си-се-изречения: се-изречения, разширени „усебно с възвратно местоимение в дателен падеж“ (*знае си се*), като се уточнява, че конструкции от типа на *то си се знае* не са безлични;
- безлични изречения с непреходни глаголи в 3 л. ед.ч.: (*има, няма, искам, мога*). Балан подчертава разликата между конструкциите *има / няма време* (където според него глаголът е непреходен) и *имаме / нямаме време* (където глаголът е преходен) и посочва, че в първата конструкция глаголът означава битие (както при *съм*);
- безлични се-изречения с непреходни глаголи: образуват се от глаголи като *има, иска, може* (*има се предвид; иска се много*), но се изтъква, че изречения от типа на *иска се много труд* не са без-

лични. Тук следва да се отбележи, че Балан е имал идея за изразяване на когнитивното състояние на говорещия и се е опитал да отдели граматическите средства, които го означават в традицията на тогавашната езиковедска мисъл;

- безлични изречения от глаголи в 3 л. мн.ч., които „означават вършене от лица, оставени от говорещия незнайни“: (*казват...; обраха ме*) – видно е, че Балан причислява неопределеноличните изречения към безличните;
- безлични изречения от глаголи в 3 л. ед.ч. „за природни явления“: (*вали; святка се*), като се уточнява, че конструкции като *то съмнало* и *дъжд вали* не са безлични (Балан 1940: 406-412).

Според П. Калканджиев „изречения, които само отбелязват явленията и действията като произвеждащи се (ставащи), без да ги отнасят към определено лице, се наричат безподложни“. В тях глаголното лице е „нещо мнимо, макар и граматически отбелязано; не се мени и не приема подложна дума“. Те изразяват „природни явления; състояния, които не зависят от волята; действия, които са естествени, екзистенциални“. Както личи, Калканджиев поставя знак за равенство между безлични и безподложни изречения и ги разделя на два вида: „постоянно безлични и само в някои случаи безподложни“, като вторите се образуват по няколко начина: чрез добавяне към личен глагол на *се*; добавяне на дателно допълнение; добавяне на *се* + дателно допълнение; добавяне на винително допълнение; спомагателен глагол в 3 л. ед.ч. + кратката дателна форма на личното местоимение; минало действително причастие в ср.р. ед.ч.; *то* + 3 л. ед.ч. (Калканджиев 1938: 96-97).

К. Попов предлага следната дефиниция: „Едносъставно безподложно изречение, в което се съобщава за някакво действие или състояние независимо от активен деятел, се нарича безлично изречение“. Попов прави важното уточнение, че „безличното изречение от граматическо гледище е винаги едносъставно, макар че от логическо гледище може да бъде двусъставно“ (например в случаи като *страх ме е*). За разлика от Балан той причислява към безличните предикати само тези, които са в 3 л. ед.ч. Според него безличните изречения се делят на две големи групи – 1) с глаголно сказуемо и 2) със сказуемо „изразено с помощта на безлично-предикативни думи“. Класификацията се допълва според рефлексивността/нерефлексивността на глаголното сказуемо, типа на безлично-предикативната дума и участието на второстепенни части в групата на сказуемото.

1) Първият тип се разделя на следните подтипове:

- a) изречения с глаголно сказуемо без *се*
 - без задължителна употреба на второстепенни части
 - със задължителна употреба на пряко допълнение
 - със задължителна употреба на дателно допълнение
 - с безлично съставно сказуемо

- б) изречения с глаголно сказуемо със *се*
- със свободна употреба на второстепенни части
 - образувани с безлични глаголи от типа на *зазорява се, смрачава се, съмва* и т.н.
 - образувани с глаголи от типа на *вижда се, говори се, чува се* и т.н.
 - образувани с глаголи от типа на *умира се, работи се, спи се* и т.н.
 - изречения със задължителна употреба на дателно допълнение
 - главни безлични изречения
 - изречения със задължителна употреба на второстепенни части
 - безлично съставно сказуемо

2) Вторият тип се разделя на:

- а) изречения с безлично-предикативна дума на -о
- със задължителна употреба на дателно допълнение
 - без дателно допълнение
 - безлични главни изречения
 - изречения със страдателно причастие
- б) изречения с безлично-предикативна дума съществително име
- без задължителна употреба на второстепенни части
 - със задължителна употреба на дателни или винителни допълнения (Попов 1974: 70–81).

В „Граматика на СБКЕ т.3 – Синтаксис“ е представено становището на С. Георгиев. Според него „безлични са едносъставните изречения, чиято главна част, изразена с безличен глагол във форма за 3 л. ед.ч. или друга безлична дума в съчетание със спомагателен глагол, не посочва активен деятел“. Предложена е следната класификация:

1) Безлични изречения с глагол

- а) изречения с невъзвратен безличен глагол
- със свободна съчетаемост
 - за протичане
 - за констатация и оценка
 - за природни състояния
 - за наличие или съществуване
 - със задължителна съчетаемост
 - със задължително пряко допълнение
 - за душевни и физически състояния
 - образувани с безлично глаголно-именно словосъчетание, което има значение на глагол
 - за състояние и качествена характеристика

- образувани със старата родително-винителна форма на съществителното име или с друго местоимение във винителен падеж
- със задължително непряко допълнение
 - за психологически състояния и прояви, мисловност и др.
 - за възможност, необходимост и др.
- б) изречения с възвратен безличен глагол
 - без допълнения
 - за природни състояния
 - за представяне на действията като явления или като общовалидни действия
 - за говорене, възприятие и познание
 - за изразяване на необходимост и възможност
 - със задължително непряко допълнение
 - за мисловност и волеизява
 - за протичане
 - за дейност
 - за душевни състояния
- 2) Безлични изречения с предикативна дума
 - а) изречения с предикативна дума
 - без непряко допълнение
 - за качествена оценка
 - за модалност
 - за състояние
 - със задължително непряко допълнение
 - за качествена оценка
 - за модалност
 - за състояние
 - б) изречения с безлична дума от съществително име
 - без непряко допълнение
 - с непряко допълнение
 - в) изречения, образувани с помощта на предложно словосъчетание към спомагателния глагол *съм*
 - без непряко допълнение
 - с непряко допълнение (ГСБКЕ 1998: 106–117).

В тази класификация се пресичат семантични и формално-граматични критерии. Очевидно е, че ползотворен анализ е възможен при отчитането както на семантичните класове предикати, така и на синтактификацията на аргументната им структура – подход, който е използван и в настоящата работа.

Едно от най-пълните изследвания, посветени на българските безлични изречения, е направено от М. Г. Рожновска. Според нея характерна черта на безличните изречения, отличаваща ги от двусъставните лични, е своеобразието на сказуемото и отсъствието на подлог. Особеното сказуемо и отсъствието на подлог са тясно свързани и представляват две страни на едно и също езиково явление: своеобразието на сказуемото на безличните изречения се състои именно в това, че при него е невъзможна появата на подлог (Рожновская 1959: 379). Тя предлага следната класификация:

- 1) Изречения с глаголни сказуеми
 - а) сказуемо, изразено с глагол без *се*
 - при сказуемото няма задължителни второстепенни части: *заесени*
 - при сказуемото има задължително пряко допълнение: *него го беше втресло*
 - при сказуемото има задължително непряко допълнение: *на свещеника му дождя*
 - б) сказуемо, изразено с глагол със *се*
 - при сказуемото няма задължителни второстепенни части: *ще се мре; съмваше се*
 - при сказуемото има задължително дателно допълнение: *на Монката се не спеше*
 - при сказуемото задължително има някаква второстепенна част: *обаче с измама далеч не се отива*
- 2) Изречения, чиито сказуеми са изразени с безлично-предикативни думи
 - а) сказуемо, изразено с безлично-предикативна дума на *-о*
 - при сказуемото няма задължителни второстепенни части: *студено беше*
 - при сказуемото има задължително дателно допълнение: *на бае Илчо му стана неприятно*
 - б) сказуемо, изразено с безлично-предикативна дума с форма на съществително
 - при сказуемото няма задължителни второстепенни части: *срамота е*
 - при сказуемото има задължително пряко допълнение: *страх ни беше*
 - при сказуемото има задължително дателно допълнение: *жал ми е* (Рожновская 1959: 379–432).

Подробен анализ на безличните (а и на останалите типове нулево субектни) конструкции прави Й. Пенчев. Неговото мнение е, че определено-

личните, неопределеноличните и обобщеноличните изречения са варианти на двусъставните изречения, „защото глаголните конструкции в тях могат да вземат явен подлог – лексикално съществително, неопределително местоимение или така нар. експлетивен подлог „човек“, напр. *Трудно е човек да те разбере*. Тъй като и в трите вида конструкции се подразбира участник в действието, празната подложна позиция получава тета-роля от глагола“ (Пенчев 1993: 170). Пенчев посочва, че в безличните изречения също има празна подложна позиция, но уточнява, че в тази позиция може, от една страна, да се яви формален (наричан още плеонастичен или експлетивен) подлог *то*, а от друга страна „има безлични конструкции със сказуемни определения към „подлога“, въпреки че той не е изразен“ (*тук не се ходи бос*), като „сказуемното определение в такива изречения е предикат към подлога (някой е бос)“.

Безличните сказуеми са разделени на следните типове:

1) Глаголни сказуеми

- а) глаголт може да се включва както в двусъставна лична, така и в едносъставна безлична структура
- глаголи, които не получават специален показател за употреба в безлична структура: *духа, свети, съм* и др.
 - глаголи, които трябва да получат *се*: *сти се, четете се*
 - глаголи, които и в лично, и в безлично изречение имат *се*, т.е. те са възвратни глаголи независимо от безличността на изречението *струва се* (някому нещо), като се подчертава, че те не се различават от глаголите от първия тип (*духа, свети*)
- б) глаголт не може да участва в лична конструкция – постоянно безлични глаголи
- глаголи без *се*
 - глаголи с употреба на *се*

2) Именни сказуеми (Пенчев 1993: 171-180).

П. Бъркалова, следвайки описателния модел на Й. Пенчев, извежда класификацията на безличните конструкции, като се опира на конституентните правила за строежа на глаголната група – на правилото за синтаксиса на пълнозначните глаголи и на правилото за синтаксиса на глагола *съм*:

$$VP \rightarrow V(NP)(PP) \left\{ \begin{array}{l} (NP) \\ (PP) \\ (AP) \end{array} \right\} (AdvP)$$

и

$$VP \rightarrow \text{съм} \left\{ \begin{array}{l} (NP) \\ (PP) \\ (AP) \end{array} \right\} (PP)(AdvP)$$

Използваният метод се заключава в следното: да се направи проверка, дали когато отсъства именната фраза в подложната позиция (т.е. изречението е построено по правилото $S \rightarrow \text{про VP}$), глаголната група „се свива“ синтактично и дали може да реализира всичките си възможни разширения (аргументи), както когато е налице подложното NP ($S \rightarrow \text{NP VP}$). Проверката се свежда до търсене на основните съставки в безличните конструкции – глагола и обектните му разширения: винителен и дателен обект (отбелязани съответно като O_{Acc} и O_{Dat}). Безличните конструкции са разделени на два основни типа: безлични глаголни сказуеми и безлични именни сказуеми, като празната подложна позиция се означава със символа за експлетивен подлог про_{ex} ².

При безличните глаголни сказуеми са възможни следователно два варианта: $V + O_{\text{Acc}}$ и $V + O_{\text{Dat}}$. От друга страна, Бъркалова подчертава факта, че част от безличните глаголни сказуеми са построени върху *се*-глаголи, които понякога имат съответници без *се*. За да се различава рефлексивното безлично *се* от другото *се*, което се среща в конструкции като *мия се* = *мия себе си* или *опознаваме се* = *опознаваме се един друг*, безличните рефлексивни глаголи са отбелязани с индекса refl (V_{refl} *се*). Така се получават следните теоретично възможни комбинации:

$$\begin{array}{l} \text{про}_{\text{ex}} V \\ \text{про}_{\text{ex}} V + O_{\text{Acc}} \\ \text{про}_{\text{ex}} V + O_{\text{Dat}} \\ \text{про}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{се} \\ \text{про}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{се} + O_{\text{Acc}} \\ \text{про}_{\text{ex}} V_{\text{refl}} \text{се} + O_{\text{Dat}} \end{array}$$

При разглеждането на безличните именни сказуеми интерес представляват т.нар. безлични предикативи, които са разделени на три основни групи: спомагателен глагол в 3 л. ед.ч. (*е*) + съществително име; *е* + предложна фраза и *е* + „безлично-предикативни думи на -о (*трудно, ясно*) и -е (*добре, зле*)“. Теоретично възможните конструкции, разширени с винителни и дателни обектни разширения, тук са:

$$\begin{array}{l} \text{про}_{\text{ex}} \{-o/-e\} e \\ \text{про}_{\text{ex}} \{-o/-e\} e + O_{\text{Acc}} \\ \text{про}_{\text{ex}} \{-o/-e\} e + O_{\text{Dat}} \\ \text{про}_{\text{ex}} N e \\ \text{про}_{\text{ex}} N e + O_{\text{Acc}} \end{array}$$

$\text{pro}_{\text{ex}} \text{N e} + \text{O}_{\text{Dat}}$
 $\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e}$
 $\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e} + \text{O}_{\text{Acc}}$
 $\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e} + \text{O}_{\text{Dat}}$

Следващата стъпка е да се потърси емпиричен материал, който да отговаря на описания модел, като по този начин се даде отговор на въпроса дали реално съществуват всички от горепосочените безлични конструкции. Резултатът е изведен в следната таблица:

Безлични глаголни сказуеми		Безлични именни сказуеми	
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V}$	<i>Вали</i>	$\text{pro}_{\text{ex}} \{-\text{o}/-\text{e}\} \text{e}$	<i>Трудно е;</i> <i>Добре е</i>
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V} + \text{O}_{\text{Acc}}$	<i>Боли ме</i>		
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V} + \text{O}_{\text{Dat}}$	<i>Върви ми</i>	$\text{pro}_{\text{ex}} \{-\text{o}/-\text{e}\} \text{e} + \text{O}_{\text{Acc}}$	–
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V}_{\text{refl}} \text{ce}$	<i>Съмва се</i>	$\text{pro}_{\text{ex}} \{-\text{o}/-\text{e}\} \text{e} + \text{O}_{\text{Dat}}$	<i>Трудно ми е</i>
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V}_{\text{refl}} \text{ce} + \text{O}_{\text{Acc}}$	–	$\text{pro}_{\text{ex}} \text{N e}$	<i>Време е</i>
$\text{pro}_{\text{ex}} \text{V}_{\text{refl}} \text{ce} + \text{O}_{\text{Dat}}$	<i>Гади ми се</i>	$\text{pro}_{\text{ex}} \text{N e} + \text{O}_{\text{Acc}}$	<i>Яд ме е</i>
		$\text{pro}_{\text{ex}} \text{N e} + \text{O}_{\text{Dat}}$	<i>Жал ми е</i>
		$\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e}$	<i>За първи път е</i>
		$\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e} + \text{O}_{\text{Acc}}$	–
		$\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e} + \text{O}_{\text{Dat}}$	<i>За първи път ми е</i>

Бъркалова отбелязва факта, че „очакваният „свит“ синтаксис на безличните конструкции е налице“ – винителните местоименни клитики са съвместими с някои от безличните конструкции, а с други – не. Според нея в конструкцията $\text{pro}_{\text{ex}} \text{V}_{\text{refl}} \text{ce} + \text{O}_{\text{Acc}}$ „рефлексивното *се* има пряко-обектна природа и затова е несъвместимо с винителни съставки“, но оставя отворен въпроса защо конструкцията $\text{pro}_{\text{ex}} \text{N e} + \text{O}_{\text{Acc}}$ (*яд ме е*) е допустима, а конструкции $\text{pro}_{\text{ex}} \{-\text{o}/-\text{e}\} \text{e} + \text{O}_{\text{Acc}}$ и $\text{pro}_{\text{ex}} \text{PP e} + \text{O}_{\text{Acc}}$ не съществуват (Бъркалова 1997: 125-128).

Направеният преглед не си поставя за цел да покрие огромната лингвистична литература, посветена на този въпрос, но е достатъчна теоретична база, която може да послужи за отправна точка при по-подробния анализ на безличните конструкции в съвременния български език.

Класификация на безличните предикати

Предложената тук класификация изхожда основно от метода на П. Бъркалова, която разделя безличните предикати според вида на сказуемото, рефлексивността и съчетаемостта им с винителни и дателни допълнения (Бъркалова 1997). Към глаголните сказуеми е добавен още един тип конструкции, образувани чрез формата за среден род на миналото страдателно причастие и спомагателен глагол (подтипове 4, 5 и 6). Това се налага поради факта, че те имат аргументна структура, която се различава както

от тази на изходните двусъставни конструкции, от които са получени, така и от субкатегоризационната рамка на останалите типове предикати. Като отделни типове са представени именните, адвербиалните и сказуемите със спомагателен глагол и предложна група:

I. Глаголни сказуеми:

1) $pro_{ex} V$	<i>Вали, Съмва, Пригърмява</i>
2) $pro_{ex} V + O_{Acc}$	<i>Мързи ме, Няма ме, Доядее ме</i>
3) $pro_{ex} V + O_{Dat}$	<i>Върви ми, Втръсва ми, Прилошава ми</i>
4) $pro_{ex} V(p_{sn}) e$	<i>Ходено е, Говорено е, ?Забранено е</i>
5) $*pro_{ex} V(p_{sn}) e + O_{Acc}$	– неграматична структура
6) $pro_{ex} V(p_{sn}) e + O_{Dat}$	<i>Говорено ми е, ?Разрешено ми е</i>
7) $pro_{ex} V_{refl} ce$	<i>Съмва се, Заоблачва се, Говори се</i>
8) $*pro_{ex} V_{refl} ce + O_{Acc}$	– неграматична структура
9) $pro_{ex} V_{refl} ce + O_{Dat}$	<i>Гади ми се, Свиди ми се, Играе ми се, Спи ми се</i>

II. Именни сказуеми:

10) $pro_{ex} N e$	<i>Време е</i>
11) $pro_{ex} N e + O_{Acc}$	<i>Яд ме е, Страх ме е</i>
12) $pro_{ex} N e + O_{Dat}$	<i>Жал ми е, Време ми е</i>

III. Адвербиални сказуеми:

13) $pro_{ex} Adv e$	<i>Трудно е, Добре е</i>
14) $*pro_{ex} Adv e + O_{Acc}$	– неграматична структура
15) $pro_{ex} Adv e + O_{Dat}$	<i>Трудно ми е, Зле ми е</i>

IV. Сказуеми с предложна група:

16) $pro_{ex} PP e$	<i>Не е за приказване</i>
17) $*pro_{ex} PP e + O_{Acc}$	– неграматична структура
18) $pro_{ex} PP e + O_{Dat}$	<i>Не ми е до теб</i>

Важно е да се обърне внимание и на факта, че някои от конструкциите са постоянно безлични, а други могат да участват и в двусъставни изречения (вж. Атанасов 2008).

Към тип 1) се включват сказуеми от типа на *съмва* и *мръква*, които могат да се употребяват и в съчетание с елемента *се*, който, както много пъти е било посочвано, е „абсолютно формален, изпразнен от всякакво смислово-граматично съдържание“ (вж. Чолакова 1976: 96) и сигнализира само непреходност на глагола (вж. Иванова 1976: 108).

В тип 1) са включени и глаголи, които могат да участват и в двусъставни лични конструкции, напр. *вали, боли*: *Вали от два дни – Вали дъжд*.

Те имат дефективна парадигма на категорията лице (употребяват се само в 3 л. ед. и мн.ч. – вж. Коева 2005: 182-231) – това са т.нар. постоянно третолични глаголи.

Примери за **pro_{ex} V**:

- постоянно безлични:

Още не бе съмнало и Дара първо видя огнената дияра на изстрелите, сетне ги чу. (корпус – ВТВ)

- постоянно третолични:

Погледнах отново през зацапаното стъкло на вратата, навън като че ли валеше. (корпус – ВТВ) – безлична употреба;

Ситният сняг валеше пред него във въздуха, удряше го по лицето, влизаше в очите му. (корпус – ВТВ) – употреба в двусъставна конструкция.

Във втория тип участват също постоянно безлични конструкции (*мързи ме; дояде ме*) и конструкции с възможност за запълване на подложната позиция – постоянно третолични (*боли ме: Боли ме тук – Боли ме главата*).

Тук могат да се причислят и някои глаголи, чиито форми съвпадат с формите на глаголи с пълна парадигма, но имат различно значение и се употребяват само в 3 л. ед.ч., напр. *има* и *няма* (*Имам две книги в чантата; В чантата има две книги* – в първия случай глаголът е със значение „посесивност, притежание“, а във втория – „наличие, съществуване“). В такива случаи глаголите се дават в речника отделно (вж. Атанасов 2006а).

Примери за **pro_{ex} V + O_{Acc}**:

- постоянно безлични:

Па така ме мързи да знаеш. (корпус – ЦН)

- постоянно третолични:

Скъсах още една връзка, от което не ме заболя. (корпус – ВТВ) – безлична употреба;

Избра си сенчестата пейка, а гърбът го заболя от пренасянето. (корпус – ВТВ) – употреба в двусъставна конструкция.

- безлични глаголи, чиито форми съвпадат с лични глаголи с пълна парадигма на категорията лице:

Има го и страхът от властта, както е навсякъде. (корпус – ВТВ) – безлична употреба;

Всеки човек си има потребности. (корпус – ЦН) – употреба в двусъставна конструкция.

Глаголите от третия тип могат да са постоянно безлични (*прилошава ми*), постоянно третолични (*хрумва ми*) или да кореспондират с глаголи с пълна парадигма на категорията лице (*омръзва ми – омръзвате ми*).

Видно е, че и тук някои глаголи съвпадат само формално с глаголи с пълна парадигма (*вървя – върви ми: Върви ми в живота – Върви ми играта – Вървя по улицата*), но се различават семантично.

Примери за **pro_{ex} V + O_{Dat}**:

- постоянно безлични:

Затъжих се, домиля ми за родното място. (корпус – ВТВ)

- постоянно третолични:

Изведнаж му хрумна на ума за пашовата булка: студен пот го обля. (корпус – ВТВ) – безлична употреба;

Откъде ти хрумна тази блестяща идея? (корпус – ВТВ) – употреба в двусъставна конструкция.

- безлични глаголи, чиито форми кореспондират с лични глаголи с пълна парадигма на категорията лице:

На народа му омръзна от червени и сини и ще се обърне вече към личностите. (корпус – ВТВ) – безлична употреба;

А и, честно казано, вече ми омръзна този стремеж към победа на всяка цена. (в. „Сега“ – 02.7.2005 г.) – употреба в двусъставна конструкция.

Конструкцията, които са отнесени към типове 4) и 6), са трансформации от изходни двусъставни структури, получени вследствие на пасивизация. Наличието или отсъствието на дателна клитика се определя от субкатегоризационната рамка на изходния предикат. Спорен е въпросът дали в изречения с преходни глаголи от типа на *Говорено е* и *Заповядано ми е* са безлични или става въпрос за елипса на подлога (вж. Атанасов 2006б: 57).

Примери за $pro_{ex} V(p_{sn}) e$:

Никъде не е писано за изграждане на наркокомуна. (в. „Сега“ – 25.10.2000 г.) – безлична употреба;

Завещанието е писано повече от две десетилетия. (в. „Сега“ – 08.4.2005 г.) – употреба в двусъставна конструкция;

Ходено е там, отговорено ми е конкретно, но и сега там се носят отпадъци. (протокол № 26 от заседание на Общински съвет – Варна, проведено на 13.04.2005 г.) – безлична употреба, като е запазено дателното местоимение;

?Не мога да обсъждам с вас, чужденеца, този въпрос, забранено ми е. (в. „Сега“ – 16.5.2005 г.) – елипса на подчиненото подложно изречение или на именната група (*забранено ми е да обсъждам.../забранено ми е това*).

В тип 7) са включени глаголите с факултативна употреба на рефлексивния елемент *се*, които (с някои малки изключения – например *стъмва се* винаги се употребява в съчетание със *се*) участват и в тип 1) – *съмва (се)*; *мръква (се)*.

Останалите конструкции в този тип са трансформации от двусъставни изходни структури, които в пасив могат да функционират като безлични – *спя: На това легло се спи приятно; пуша: Тук не се пуши*. Отново е спорно дали преходните глаголи могат да образуват такива безлични конструкции или има елипса на подлога – напр. *Говори се*.

Примери за $pro_{ex} V_{ref} se$:

- постоянно безлични:

Зимният ден е къс, сега ще се мръкне. (корпус – ВТВ);

- постоянно третолични:

Като се застуди, Христо създаде новата стратегия. (корпус – ВТВ)
– безлична употреба;

Времето се застудява, водите на морето и реките изстиват. (корпус – ВТВ) – употреба в двусъставна конструкция;

- трансформации от лични глаголи с пълна парадигма на категорията лице:

//в зимница по принцип се пие слет нова година// (корпус – КА) – безлична употреба;

Та може би чая се пие, за да поддържа тонус, нали той те държи пободър (корпус – ЦН) – употреба в двусъставна конструкция.

Конструкцияте в деветия тип са или постоянно безлични (*гади ми се*), или участващи и в двусъставни изречения. Вторият тип конструкции са два вида: постоянно третолични, при които подложната позиция може да се запълва (*Допуши ми се – Допуши ми се пура*), и глаголи, чиято безлична употреба е следствие на трансформация на изходни структури с глагол, изразяващ желание (*Искам да играя → Играе ми се; Искам да спя → Спи ми се*). Тъй като те изразяват желание за извършване на действието или състоянието, изразено с предиката, С. Коева ги определя като същински оптативи (вж. Коева 2005: 182-231).

Примери за **pro_{ex} V_{ref} се + O_{Dat}**:

- постоянно безлични:

Значи така ми се гади от тия цигари и пак ги... (корпус – ЦН)

- постоянно третолични:

Обаче оная мадама, изглежда и на нея й се прияло, вика айде да направим на Любо компания, па после другото. (корпус – ЦН) – безлична употреба;

Медицинският ефект при тази салата е невероятен – споменатите по-горе семейни двойки се развеждат, лудуват на воля и се женят повторно, за да им се прияде отново царевична салата с пилешки дробчета – масленият крик на брачното равновесие. (корпус – ВТВ) – употреба в двусъставна конструкция;

- трансформации от лични глаголи с пълна парадигма на категорията лице:

//остави го/ може да му се спи// (корпус – КА) – безлична употреба;

/какво бебето мамо/ бебето спи// айде ела// (корпус – КА) – употреба в двусъставна конструкция.

Именните сказуеми от тип 10) могат да са постоянно безлични (*време е*) или да има възможност за запълване на подложната позиция с подчинено изречение (*Грехота е да говориш така*). В този случай вече беше споменато, че изреченията няма да бъдат разглеждани като безлични.

Примери за **pro_{ex} N e**:

- постоянно безлични:
//време е за вотка// (корпус – КА);

Те имат в стените вградено топлина и е открит вътре. (корпус – КА).

Както Й. Пенчев подчертава, конструкциите с именно сказуемо и винителна или дателна клитика не допускат запълването на подложната позиция дори с пропозиция. В типове 11) и 12) подчинените изречения, които могат да се появят, ще са обстоятелствени за причина – *Жал ми е, че заминаваш; Яд ме е, че заминаваш* (вж. Пенчев 1993: 175-176).

Примери за **pro_{ex} N e + O_{Acc}**:

- постоянно безлични:
просто йа е страх вечер/ зашото: тъмно е там (корпус – КА).

Примери за **pro_{ex} N e + O_{Dat}**:

- постоянно безлични:

Викам слушай кво бе, на тоя студ, не ми е жал за тебе ами ми е жал за гъза ти викам бе! (корпус – ЦН).

За типове 13) и 15), определяни традиционно като сказуеми с безлично предикативна дума на -о или -е, тук е предпочетен терминът адвербиални сказуеми, тъй като се следва принципът да бъде назовавано сказуемото според морфологичния клас на думата в предикативна позиция, която в случая е наречие. Тези предикати, формално погледнато, могат да участват както в безлични, така и в двусъставни изречения (*Тук е лошо – Това е лошо*). Във втория случай обаче става въпрос не за адвербиално, а за именно сказуемо, образувано от спомагателен глагол и прилагателно име (по-обстойно сравнение на двата типа конструкции е представено в Атанасов 2008). Подложната позиция на този тип сказуеми може да бъде запълнена и с подчинено подложно изречение, като тогава конструкциите кореспондират с конструкции, в които в позицията на подлога има именна фраза.

Примери за **pro_{ex} Adv e**:

//колко хубаво беше едно време когато имаше къде да скитосваме/ (корпус – КА).

Примери за **pro_{ex} Adv e + O_{Dat}**:

И на него му е било много приятно! (корпус – КА).

Сказуемите, образувани с помощта на спомагателен глагол и предложна група, участват в безлични конструкции изключително рядко. Примерите, които посочва П. Бъркалова – *За първи път е* и *За първи път ми е*, би следвало да бъдат отнесени към елиптичните изречения, тъй като в аргументната им структура се изисква задължително запълване на подложната позиция с NP или с подчинено изречение. В разглежданите корпуси бяха открити безлични предикати с предложна група единствено в отрицателна форма, напр. *Не ми е до теб*.

Примери за **pro_{ex} N e**:

Така че не е за притесняване. (корпус – КА).

Примери за **pro_{ex} N e + O_{Dat}**:

Достатъчно други проблеми имаме да разрешаваме и не ми е сега до пътищата. (корпус – ЦН).

Предложената класификация се базира на няколко основни критерия: типа на безличното сказуемост – глаголно (рефлексивно/нерефлексивно), именно, адвербиално и с предложна група; съчетаемостта му с винителни и дателни обекти; възможността/невъзможността му за участие и в двусъставни изречения. Това дава възможност изследването да бъде използвано както при формалното описание на българския език, така и за целите на компютърната лингвистика.

БЕЛЕЖКИ

¹ У Балан се наблюдава опит да се съотнесат морфологичните падежи, респ. флексии, към аналитичното им изразяване, което е различно от синтактичен падеж, т.е. семантични роли в смисъла, който сега влагаме.

² За подробно описание на позицията **pro_{ex}** вж. Пенчев 1993:171–172.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасов 2006а: *Атанасов, А.* Безличните предикати „има“ и „няма“ в СБЕ. – В: Политики на различието, езици на близостта. София, УИ „Св. Климент Охридски“, с. 405–411.

Атанасов 2006б: *Атанасов, А.* Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в СБЕ. – БЕ, № 1, с. 52–61.

Атанасов 2008: *Атанасов, А.* Аргументна структура на безличните предикати. – В: Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.ф.н. Р. Ницолова, с. 241–250.

Балан 1940: *Балан, А. Т.* Нова българска граматика. София, Т. Ф. Чипев.

Бъркалова 1997: *Бъркалова, П.* Българският синтаксис – познат и непознат. Увод в курса по синтаксис на СБЕ. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.

ГСБКЕ 1998: Граматика на СБКЕ, т. 3. Синтаксис, част 1. София, Абагар.

Иванова 1976: *Иванова, К.* Опит за моделиране на залоговите отношения. – В: Помагало по българска морфология. Глагол. П. Пашов, Р. Ницолова (съст.). София, Наука и изкуство, с. 104–109.

Калканджиев 1938: *Калканджиев, П. С.* Българска граматика. Пловдив, Хр. Г. Данов.

Коева 2005: *Коева, С.* Синтактично и семантично описание на рефлексивните, реципрочните и опативните диатези в български. – В: Българско езикознание, т. 4. София, Издателство на БАН.

Момчилов 1868: *Момчилов, И. Н.* Граматика за новобългарския език (фототип. изд. на кн. от 1868 г.). София, Наука и изкуство.

Пенчев 1993: *Пенчев, Й.* Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.

Попов 1974: *Попов, К.* Съвременен български език. Синтаксис. София, Наука и изкуство.

Рожновская 1959: *Рожновская, М. Г.* Безличные предложения в современном болгарском литературном языке. – В: Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва, Академии наук СССР, с. 379–432.

Чолакова 1976: *Чолакова, К.* Към въпроса за залога в българския език. – В: Помагало по българска морфология. Глагол. П. Пашов, Р. Ницолова (съст.). София, Наука и изкуство, с. 94–103.

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕКСЦЕРПИРАН МАТЕРИАЛ

корпус – ВТВ: Корпус на съвременния български език, създаден в рамките на проекта BulTreeBank – <http://bultreebank.org/>

корпус – КА: Корпус от разговорен български език, събран от Красимира Алексова – <http://www.hf.uio.no/east/bulg/mat/Aleksova/>

корпус – ЦН: Корпус от разговорен български език, събран от Цветанка Николова – <http://www.hf.uio.no/east/bulg/mat/Nikolova/>

✉ *гл. ас. д-р Атанас Атанасов*
Факултет Славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София, България
atanasow@gmail.com

✉ *Assist. Prof. Atanas Atanasov, PhD*
Faculty of Slavic Studies
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15 Tsar Osloboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria
atanasow@gmail.com